

زیبایی شناسی گیاه در شاهنامه بایسنقری

حسین پروین
پژوهشگر دکتری معماری منظر، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
hosseinparvin@gmail.com

چکیده

در عالم هنر قوانینی وجود دارد که به راحتی بیان نمی‌شوند. برای یافتن این قوانین می‌بایست به محصولات آن هنر مراجعه کرد و بعد بررسی آنها، به کشف قواعد ثابت در آن آثار پرداخت. در ضمن، از آنجا که هنرهای هر سرزمین در زیر مجموعه فرهنگ مردم آن سرزمین قرار می‌گیرد، پس تاثیر و تاثر آنها بر هم اجتناب ناپذیر است. پس می‌توان پس از کشف قواعدی ثابت در هنری خاص، به این نتیجه رسید که خالق آن هنر، با آن قواعد زندگی کرده و دنیا را آن گونه می‌دیده است.

در نوشتار حاضر تلاش شده است تا با بررسی کمی عناصر گیاهی موجود در مینیاتور ایرانی، به قانونمندی موجود، دست پیدا کنیم. به جهت وسعت هر دو پارامتر موجود در تحقیق، گیاه و مینیاتور، و همچنین قابلیت نقد پذیری موضوع، به تحدید هر دو پارامتر پرداخته شد. در حیطه عناصر گیاهی، با توجه به تکثر گیاهان پوششی از آنها چشم پوشی شد. در مورد مینیاتور هم به شاهنامه بایسنقری اکتفا شده است. دلیل آن نیز، وجود تعداد محدودی مینیاتور در یک کتاب خاص، با موضوع خاص و در دوره زمانی خاص است.

در نهایت این گونه قلمداد می‌شود که انسان ایرانی طبیعت را مقدس می‌داشته و این موضوع در تمام شئون زندگی ایرانیان به چشم می‌خورد. از جمله حضور طبیعت در هنر ایرانی امری اجتناب ناپذیر است. هنر مینیاتور به عنوان یکی از هنرهای مهم ایرانی، به وضوح جایگاه طبیعت در بین ایرانیان، در طول زمان را به تصویر می‌کشد. معدود مینیاتوری پیدا می‌شود که اثری از طبیعت در آن نباشد. یکی از عناصر مهم طبیعت در این مینیاتورها، انواع گیاهان است، گیاهانی که گاهی تقدس پیدا کرده و ارزش خاصی بین ایرانیان دارد.

واژگان کلیدی

زیباشناسی، زیبایی‌شناسی، مینیاتور، شاهنامه بایسنقری.

مقدمه

ارتباط هنرهای یک سرزمین، در طول تاریخ شکل گیری آن، امری طبیعی به نظر می‌رسد. چرا که هنرها، تابع امری بالادستی به نام فرهنگ هستند. در واقع هنر، نمودی از فرهنگ آن سرزمین به شمار می‌رود. با توجه به اینکه مردم ایران زمین، در طول تاریخ، با دین آشنایی داشته‌اند و اساساً مردمی دین دار به حساب می‌آیند، طبیعی است که نمود دین در هنر آنان دیده شود. عناصر طبیعی از دیرباز در ادیان مختلف ایران جایگاه ویژه و ممتازی داشته‌اند. گاهی عیناً پرستش شده‌اند و گاهی به عنوان نشانه‌ای از معبودی بوده‌اند. برخی نیز جایگاه ویژه‌ای پیدا کرده‌اند و تبدیل به سمبل شده‌اند. از سویی دیگر، نگارگری هنری است که از دیرباز در ایران رواج داشته و همواره روایت گر فرهنگ و رسوم ایرانیان بوده است. با توجه به جایگاه عناصر طبیعی از جمله گیاهان در فرهنگ ایرانی، نمود آنها در مینیاتور کاملاً طبیعی به نظر می‌رسد. چنان که کمتر

مینیاتوری وجود دارد که در آن گیاهان وجود نداشته باشند. هر چند که در نقش اول نباشند (جوادی، ۱۳۹۵). از زیبا شناسی تا زیبایی شناسی، عنوان پژوهشی است که در آن تلاش می‌شود تا ضمن دست یابی به تک عنصرهای زیبا در هنر ایرانی، به قاعده زیبایی شناسی در آن هنر برسد. در این نوشتار تلاش شده است تا این روش، در مورد گیاهان موجود در مینیاتورهای شاهنامه بایسنقری انجام شود. روش انتخاب معیارها، بر عهده نگارنده بوده، و بر اساس مشاهده در مینیاتورها، به دست آمده‌اند. شیوه تقسیم بندی بازه‌های مطرح شده نیز بر همین اساس است. در این نوشتار تلاش شده است که با اتکا به تکنیک ذکر شده، ویژگی‌های گیاهان در مینیاتورهای شاهنامه بایسنقری، بررسی شود و قاعده‌های تصویرسازی گیاهان در این اثر بیان شود.

کلیات تحقیق

این پژوهش در راستای تحقیقات پیرامون بازنمایی باغ ایرانی در سایر هنرهای ایرانی انجام شده است. به طور کلی در این پژوهش تلاش بر سنجش میزان حضور عناصر باغ ایرانی در هنر نگارگری ایران است. در این راستا، به بررسی نقش گیاهان در مینیاتور ایرانی پرداخته شده است. در واقع تلاش شده است تا میزان اهمیت و حضور گیاهان در مینیاتور سنجش شود. هدف از این کار در گام نخست، کشف آن چیزی است که در نگاه تصویرگر، زیبا دانسته شده و در مینیاتورها آورده شده است. در گام بعد، کشف قانونمندی این "زیباشناسی" و در واقع "زیبایی شناسی" عناصر گیاهی در مینیاتور ایرانی است. با توجه به گستره بسیار زیاد مینیاتور ایران به لحاظ کمیت و بازه زمانی، و در جهت تحدید موضوع، مجموعه شاهنامه بایسنقری برای انجام این پژوهش انتخاب شد. نکته مهم در مورد مینیاتور ایرانی، سبک کلی یکسان در عمده مینیاتورهای ایران است (جوادی، ۱۳۹۵). این موضوع در خصوص این هنر در دوره تیموری، بیشتر به چشم می‌آید. پس با توجه به وحدت کلی سبک و بازه زمانی بسیار طولانی هنر مینیاتور در ایران، شباهت‌ها و قانون مندی‌های موجود در این هنر، نحوه برداشت انسان ایرانی است از عالم هستی.

کمی است که به تفسیر کیفیت‌های موجود در آنها می‌انجامد. به عبارت دیگر، تحلیل نمونه‌ها برای کشف قوانین مشترک بین آنها، انجام می‌شود. در واقع، هدف، رسیدن به قانونمندی موجود در عناصر گیاهی مینیاتورهای شاهنامه بایسنقری، از طریق تحلیل کمی این عناصر در نگاره‌هاست. همانطور که گفته شد، ابتدا از طریق کمیت‌ها، نتایجی استخراج خواهد شد و سپس، از تحلیل آنها، به نتایج کیفی خواهیم رسید. در واقع هدف، کشف سلیقه و زیبایی شناسی نگارگر ایرانی در عصر تیموری است که به وسیله تحلیل کمی بخشی از آثار او، و تفسیر آن تحلیل‌ها انجام خواهد شد. از آنجا که اطلاعات استفاده شده در این روش، کمی و ابطال پذیرند، پس می‌توان بر علمی بودن این روش صحنه گذاشت.

نگارگری

نقوش خشن، ترکیب‌بندی نازیبا، نقاشی زمخت، ولی "خیالات عجیبه و انگیزه‌های غریبه" توصیفی است که قاضی احمد قمی، نظریه پرداز نقاشی در قرون وسطا، درباره هنر استادان مینیاتور تبریز ارائه می‌دهد.

نقاشی مینیاتور کشورهای مسلمان شرق، به محض شناخته شدن، روشنفکران هنری غرب را شگفت زده و مسحور کرد. هم هنرشناسان برجسته، هم بسیاری از هنرمندان نامدار شیفته آن شدند. مثلاً آگوست رنوار تعجب کرده بود که استادان قرون وسطا چگونه از عهده رنگ‌آمیزی‌های دشوار و پیچیده برآمده‌اند، آنری

روش تحقیق

روش این پژوهش، استنتاج از طریق نقاط مشترک موجود در نمونه‌ها (مینیاتورهای شاهنامه بایسنقری) از طریق روش‌های

دوره اول مکتب تیموری، دارای نرمی و لطافت، هماهنگی رنگ‌های آبی و طلایی و آزادی حرکات آدم‌ها و طبیعی‌تر بودن این حالات دیده می‌شود. پس از آن شاهد تحولی در سبک نگارگری و تصویرگری ایران هستیم که از پیش آغاز شده بود و سبکی خیالی و ظریف‌تر آن می‌شود. اینک زمان سلطه شعر بر نگاره‌ها است. مردها و زن‌ها ظریف و شاعرانه‌اند و افق وسعت می‌یابد. شیوه دوم تیموری، سبک هرات را درخشان‌تر و لطیف‌تر از شیوه اول نشان می‌دهد و رنگ‌های متنوع و درخشان دارد (شریف زاده، ۱۳۹۳).

شاهنامه بایسنقری

یکی از آثار مهم هنری ایران، شاهنامه‌ها هستند که در دوره‌های مختلف، تهیه شده‌اند و معمولاً به امور مربوط به شاه آن زمان پرداخته‌اند. شاهنامه بایسنقری، در مورد بایسنقر میرزا از فرزندان شاهرخ، شاه تیموری است. این اثر در زمان او کتابت شده است و در حال حاضر در کاخ موزه گلستان نگه داری می‌شود. این اثر مشتمل بر بیست و دو مینیاتور ارزشمند است که البته بخش عظیمی از آن، امروزه در دست نیست (همان). با توجه به اینکه این کتاب درباره اشخاص مهم دوره خود تهیه شده است، نقش اول و مهم این مینیاتورها، به شخصیت‌ها تعلق دارد و عناصر گیاهی در اولویت دوم هستند. صد البته که این اولویت دوم بودن، نشان از کم ارزشی نیست.

معیارها و شاخص‌های مورد مطالعه

همان‌طور که گفته شد، در این نوشتار قصد داریم تا ضمن بررسی قواعد موجود در مینیاتورهای این اثر، به زیبایی شناسی گیاهان موجود در آن دست یابیم. برای این کار ابتدا معیارهای زیر جهت بررسی انتخاب شدند:

۱. فراوانی: تعداد گیاهان موجود در تصویر.
۲. گونه‌ها: تعداد گونه‌های موجود در تصویر.
۳. رنگ تنه گیاهان: رنگ تنه و طیف رنگی آن.
۴. رنگ برگ گیاهان: رنگ برگ و طیف رنگی آن.
۵. نوع گیاهان: خزان پذیر یا خزان ناپذیر.
۶. محل قرارگیری گیاهان
۷. درصد مساحت گیاهان در تصویر

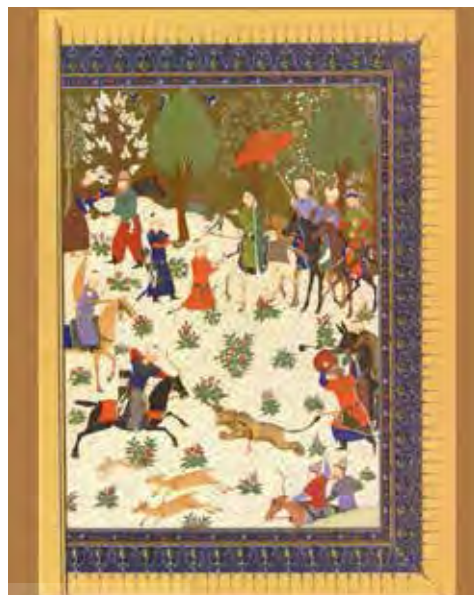
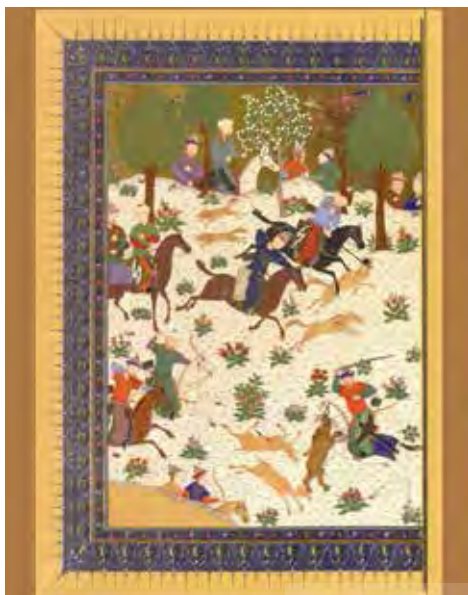
ماتیس احتمالاً تحت تاثیر همین هنر، شیوه خلاق خود را تغییر داد، و واسیلی کاندینسکی در مقاله ارسالی از مونیخ، با شور و شغف نوشت: "باورم نمی‌شود که این‌ها به دست انسان ساخته شده باشد! به نظر می‌آید در برابر چیزی ایستاده‌ای که خودش به وجود آمده، یا مانند وحی از آسمان نازل شده... سادگی آن تقریباً تا مرز بدویت پیش می‌رود و پیچیدگی‌اش سرگیجه‌آور است... او (نقاش) با چه معجزه‌ای توانسته است بیانی ابتدایی و روشن و ساده را (که کاملاً تسلط دارد و با هیچ چیز ممکن نیست از بین برود و ما اروپایی‌ها، به اشتباه سعی می‌کنیم آن را تزئینی معرفی کنیم) با این همه اجزای جوشنده ترکیب کند".

بی‌دلی نیست که آرتور پوپ، هنرشناس و کارشناس مشهور هنر شرق در سال ۱۹۳۰ (۱۳۰۹ ش) درباره مینیاتور قرن شانزدهم نوشت: "آسمان طلایی و آب نقره‌ای، سروهای سبز تیره در کنار درختانی با شکوفه‌های سفید، برگ‌های پاییزی دشت پهناور، اسب‌های ابلق در بیابان قهوه‌ای-حنایی، مجلسی از انسان‌ها با لباس‌های سرخ، تمشکی، لاجوردی، کاشی‌های نقش‌دار، نقش و نگارهای ظریف، باغ‌های پرگل در پشت حصارهای سنگرف-سرخ نه چندان بلند، همه این‌ها با هم مسرت‌بخش‌ترین سمفونی‌های ممکن را می‌سازد".

در هنر مینیاتور، ماده‌های خوشبوکننده را به رنگ اضافه می‌کردند و از کتاب بوی دلنشین مشک یا عنبر به مشام می‌رسید، خود رنگ‌ها را هم با غلظت‌های متفاوت به کار می‌بردند و صفحه به رنگ گل درمی‌آمد (نظری، ۱۳۹۰).

مختصری در باب سبک هرات

می‌گویند تیمور به نقاشی و کتاب آرایی علاقه داشته است. او شیوه مانویان را بیشتر دوست می‌داشته است. از دوره او آثار زیادی نمانده است. در آن دوره هنر کتاب آرایی در تبریز و شیراز و به ویژه در هرات رواج داشته است. از این میان شیوه شیراز زنده کننده مستقیم سنت‌های نقاشی کهن ایران است. در کارگاه‌های شاهرخ تیموری و بایسنقر میرزا، دست آوردهای نگارگران تبریز و شیراز، و تاثیرات نقاشی چین به هم آمیخته شد و سبک هرات به وجود آمد. شاهنامه بایسنقری از نخستین نمونه‌های شاخص این سبک است. مولانا خلیل، غیاث الدین، استاد منصور، روح الله میرک و کمال الدین بهزاد از هنرمندان به نام این سبک هستند. شیوه هرات را می‌توان به دو دوره تقسیم کرد:

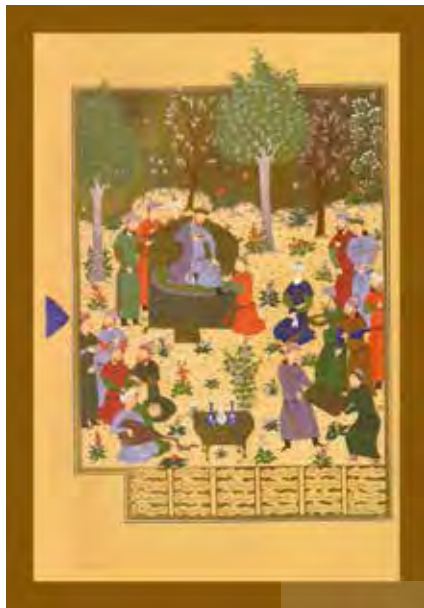
معیار	
فراوانی	۱+۶
گونه	۶
رنگ تنه	قهوه‌ای - نقره‌ای
رنگ برگ	سبز - سفید - صورتی
گونه	خزان پذیر - خزان ناپذیر
محل قرار گیری	۱/۳ بالا
درصد مساحت	۱/۳

معیار	
فراوانی	۱+۷
گونه	۷
رنگ تنه	قهوه‌ای
رنگ برگ	سبز - سفید - صورتی
گونه	خزان پذیر - خزان ناپذیر
محل قرار گیری	۱/۳ بالا
درصد مساحت	۱/۳

معیار	
فراوانی	۱+۱
گونه	۲
رنگ تنه	قهوه‌ای
رنگ برگ	سبز
گونه	خزان ناپذیر
محل قرار گیری	۲/۱ راست و ۳/۱ بالا
درصد مساحت	۹/۱

معیار	
فراوانی	۱+۳
گونه	۲
رنگ تنه	قهوه‌ای - نقره‌ای
رنگ برگ	سبز - سفید
گونه	خزان پذیر
محل قرار گیری	۱/۳ راست
درصد مساحت	۱/۹

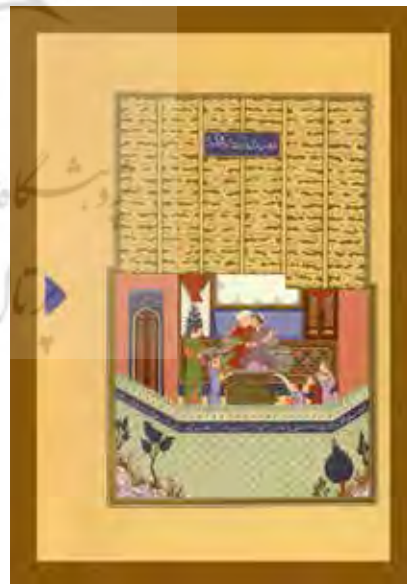
معیار	۱۰۵
فراوانی	۵
گونه	قهوه‌ای-نقره‌ای
رنگ تنه	سبز پررنگ و کم رنگ - سفید - صورتی
رنگ برگ	خزان ناپذیر - خزان پذیر
گونه	۳/۱ بالا
محل قرارگیری	۳/۱
درصد مساحت	

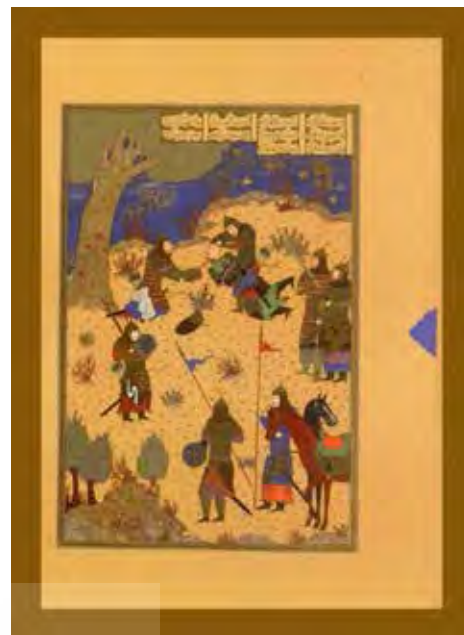
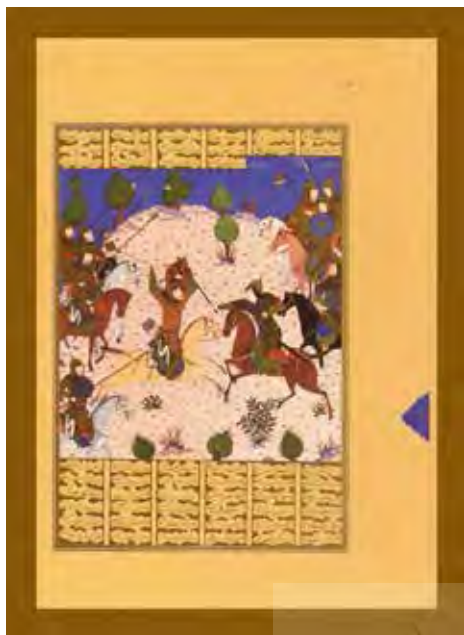
معیار	۱۰۱۲
فراوانی	۴
گونه	قهوه‌ای
رنگ تنه	سبز
رنگ برگ	خزان ناپذیر - خزان پذیر
گونه	۳/۱ چپ و ۳/۱ بالا
محل قرارگیری	۳/۱
درصد مساحت	

معیار	۱۰۲۲
فراوانی	۳
گونه	قهوه‌ای
رنگ تنه	سبز پررنگ و کم رنگ
رنگ برگ	خزان ناپذیر - خزان پذیر
گونه	کل تصویر
محل قرارگیری	۳/۱
درصد مساحت	

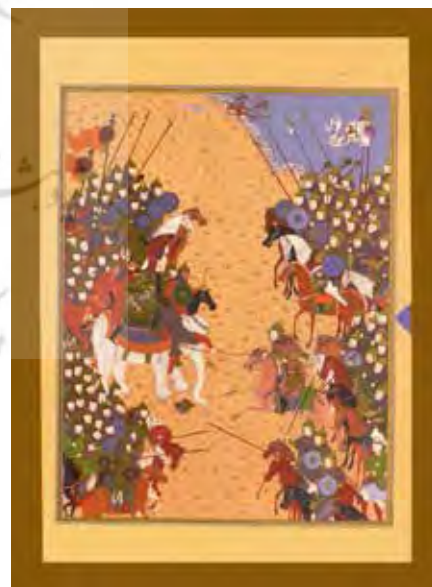

معیار	۱۰۶
فراوانی	۵
گونه	قهوه‌ای
رنگ تنه	سبز پررنگ
رنگ برگ	خزان ناپذیر - خزان پذیر
گونه	۳/۱ پایین
محل قرارگیری	۱۲/۱
درصد مساحت	

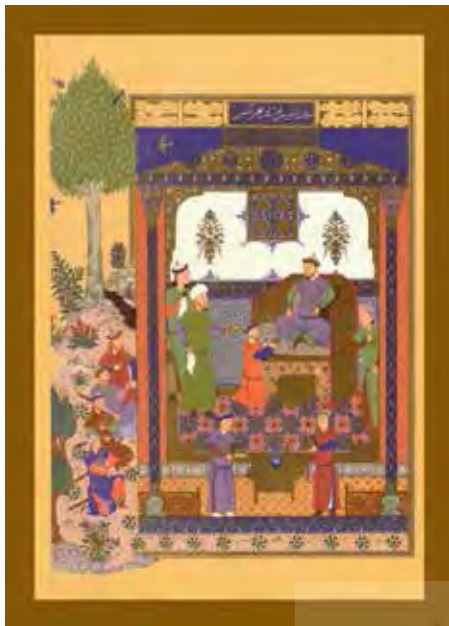
معیار	معیار
۱+۸	فراوانی
۲	گونه
قهوه‌ای	رنگ تنه
سبز	رنگ برگ
خزان ناپذیر	گونه
۳/۱ بالا و ۳/۱ پایین	محل قرارگیری
۳/۱	درصد مساحت

معیار	معیار
۱+۹	فراوانی
۶	گونه
قهوه‌ای- سبز	رنگ تنه
سبز پررنگ و کم‌رنگ	رنگ برگ
خزان ناپذیر - خزان پذیر	گونه
۳/۱ بالا و ۳/۱ پایین	محل قرارگیری
۳/۱	درصد مساحت

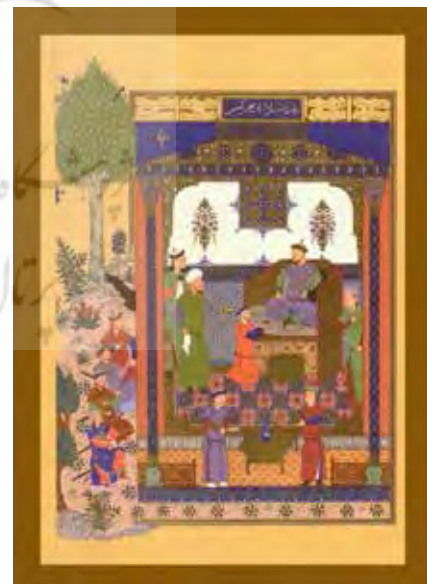
معیار	معیار
۱+۱۸	فراوانی
۳	گونه
قهوه‌ای	رنگ تنه
سبز	رنگ برگ
خزان ناپذیر - خزان پذیر	گونه
۳/۱ بالا - نیمه چپ	محل قرارگیری
۲/۱	درصد مساحت

معیار	معیار
۱+۱	فراوانی
۱	گونه
قهوه‌ای	رنگ تنه
---	رنگ برگ
خزان پذیر	گونه
بالا وسط	محل قرارگیری
---	درصد مساحت

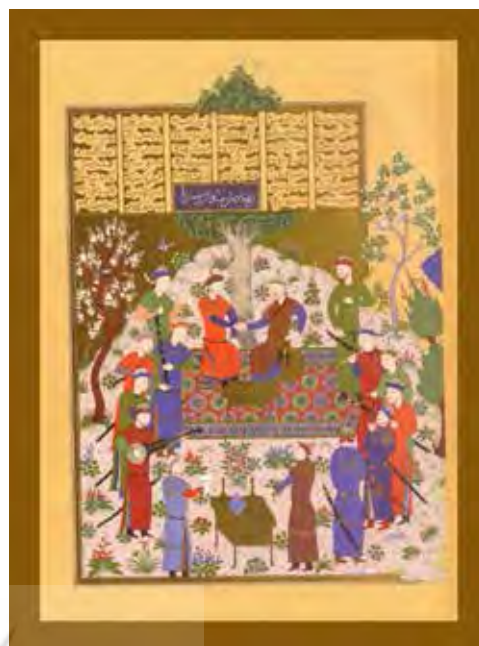
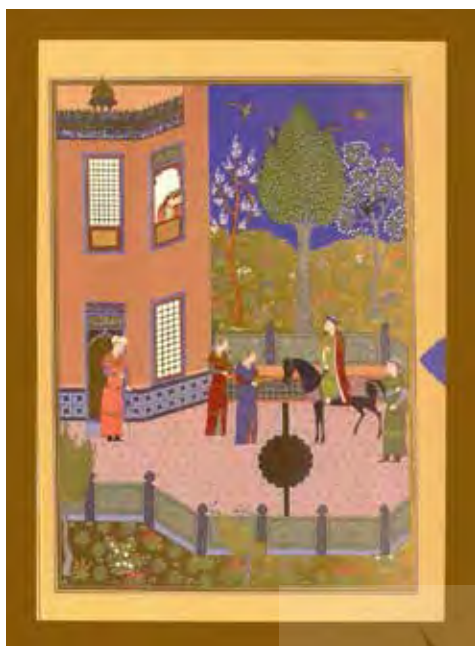
معیار	
فراوانی	۱+۳
گونه	۲
رنگ تنه	نقره ای
رنگ برگ	سبز
گونه	خزان ناپذیر - خزان پذیر
محل قرارگیری	۳/۱ چپ
درصد مساحت	۳/۱

معیار	
فراوانی	۱+۲
گونه	۱
رنگ تنه	قهوه ای
رنگ برگ	سبز
گونه	خزان ناپذیر
محل قرارگیری	گوشه بالا سمت راست
درصد مساحت	۸/۱

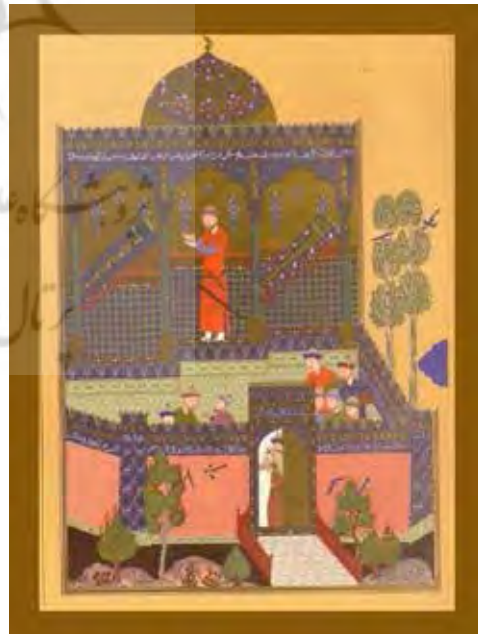
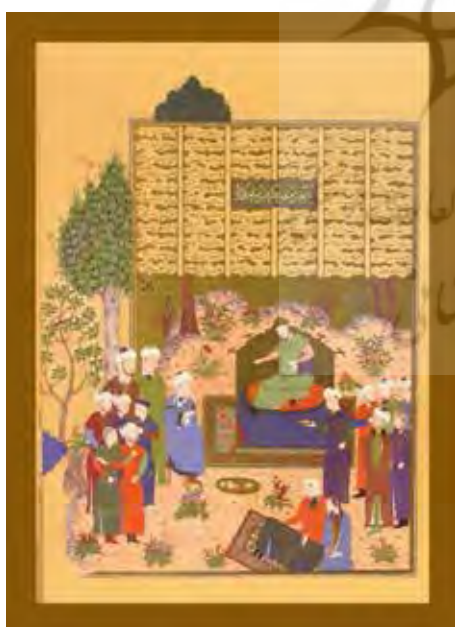
معیار	
فراوانی	۵
گونه	۵
رنگ تنه	قهوه ای
رنگ برگ	سبز
گونه	خزان ناپذیر - خزان پذیر
محل قرارگیری	---
درصد مساحت	۱/۹

معیار	
فراوانی	۱+۲
گونه	۱
رنگ تنه	قهوه ای
رنگ برگ	سبز
گونه	خزان ناپذیر
محل قرارگیری	گوشه بالا سمت راست
درصد مساحت	۸/۱

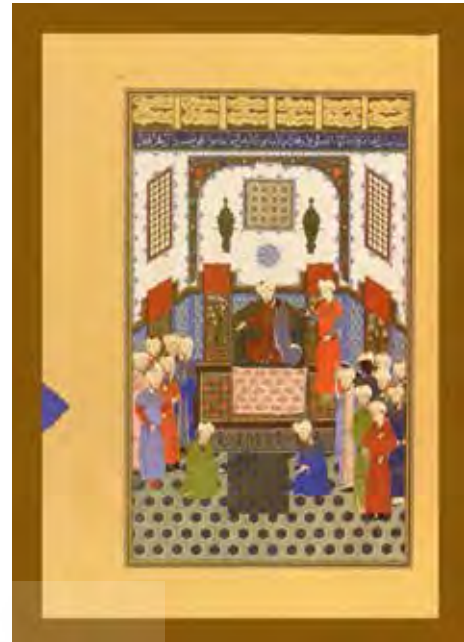
معیار	
فراوانی	۱+۵
گونه	۵
رنگ تنه	قهوه‌ای - نقره‌ای
رنگ برگ	سبز - سفید
گونه	خزان ناپذیر - خزان پذیر
محل قرارگیری	۳/۲ بالا و ۳/۱ پایین
درصد مساحت	۳/۲

معیار	
فراوانی	۱+۵
گونه	۵
رنگ تنه	قهوه‌ای - نقره‌ای
رنگ برگ	سبز - سفید
گونه	خزان ناپذیر - خزان پذیر
محل قرارگیری	۳/۲ بالا
درصد مساحت	۳/۲

معیار	
فراوانی	۱+۵
گونه	۵
رنگ تنه	قهوه‌ای - نقره‌ای
رنگ برگ	سبز
گونه	خزان ناپذیر - خزان پذیر
محل قرارگیری	۳/۱ راست و بالا
درصد مساحت	۳/۱

معیار	
فراوانی	۱+۸
گونه	۳
رنگ تنه	قهوه‌ای - نقره‌ای
رنگ برگ	سبز
گونه	خزان ناپذیر - خزان پذیر
محل قرارگیری	۳/۱ پایین و ۳/۱ راست
درصد مساحت	۳/۲

تصویر ۱-۲۲. مینیاتور. مأخذ: فردوسی، ۱۳۵۰.

معیار	فرآوانی	گونه	رنگ تنه	رنگ برگ	گونه	محل قرارگیری	درصد مساحت
۱+۲	فرآوانی	۳	قهوه‌ای	سبز	خزان‌ناپذیر	محل قرارگیری	نیمه بالا چپ
							۳/۴

معیار	فرآوانی	گونه	رنگ تنه	رنگ برگ	گونه	محل قرارگیری	درصد مساحت
۴	فرآوانی	۲	قهوه‌ای	سبز و سفید	خزان‌پذیر	محل قرارگیری	۳/۱ میانی
							۶/۱

جدول ۱-۲۲. مشخصات مینیاتور. مأخذ: نگارنده.

• گونه

در این دسته انواع گونه گیاهان موجود در تصاویر، آورده شده است. روش دسته بندی مانند قسمت قبل است. بیشترین تعداد گونه ۷ عدد است که به چهار دسته تقسیم شده است.

$$\text{کم: } ۱.۷۵ = ۷ \times ۰.۲۵\%$$

$$\text{متوسط: } ۰.۵ = ۳ \times ۰.۵۰\%$$

$$\text{زیاد: } ۰.۲۵ = ۵ \times ۰.۷۵\%$$

$$\text{خیلی زیاد: } ۰.۱۰ = ۷ \times ۱.۰۰\%$$

(جدول ۲۴ و نمودار ۲)

• رنگ تنه

در این دسته، تصاویر بر اساس رنگ تنه گیاهان دسته بندی شده‌اند و نتایج زیر حاصل شده است. نکته دیگر این است که در کل سه رنگ در این دسته استفاده شده است که شامل قهوه‌ای و سبز از طیف‌های گرم و نقره‌ای از طیف سرد است.

نتایج

• فرآوانی

در این دسته تعداد گیاهان موجود در هر تصویر آورده شده است. لازم به ذکر است که با توجه به مبانی تحقیق، از آوردن گیاهان پوششی موجود در تصاویر خودداری شده است.

روش دسته بندی به شکل زیر است:

• کل موارد به چهار دسته کم، متوسط، زیاد و خیلی زیاد تقسیم شده است.

• برای این کار بیشترین عدد موجود در جدول که ۲۲ است، به ۴ تقسیم شده و بازه‌ها را مشخص می‌کند.

$$\text{کم: } ۰.۵ = ۲۲ \times ۰.۲۵\%$$

$$\text{متوسط: } ۱۱ = ۲۲ \times ۰.۵۰\%$$

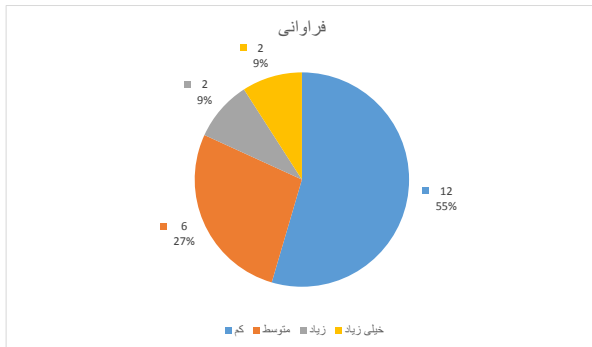
$$\text{زیاد: } ۱۶.۵ = ۲۲ \times ۰.۷۵\%$$

$$\text{خیلی زیاد: } ۲۲ = ۲۲ \times ۱.۰۰\%$$

(جدول ۲۳ و نمودار ۱)

جدول ۲۳. جدول فراوانی. مأخذ: نگارنده.

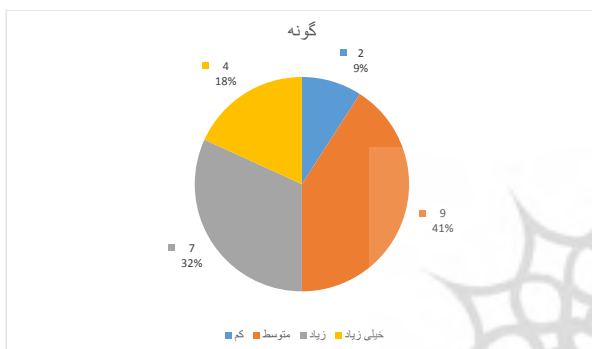
فراوانی					
شماره تصویر	فراوانی	دسته	شماره تصویر	فراوانی	دسته
۱	۷	متوسط	۱۲	۱۸	خیلی زیاد
۲	۶	متوسط	۲	۲	کم
۳	۳	کم	۱۴	۳	کم
۴	۱	کم	۱۵	۱۸	زیاد
۵	۱۲	زیاد	۱۶	۵	کم
۶	۶	متوسط	۱۷	۵	کم
۷	۵	کم	۱۸	۸	متوسط
۸	۲۲	خیلی زیاد	۱۹	۵	کم
۹	۹	متوسط	۲۰	۵	کم
۱۰	۱	کم	۲۱	۴	کم
۱۱	۸	متوسط	۲۲	۲	کم

نمودار ۱. نمودار فراوانی. مأخذ: نگارنده

جدول ۲۴. جدول گونه. مأخذ: نگارنده.

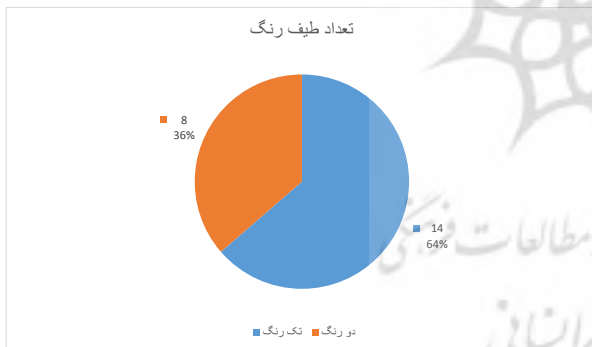
گونه					
شماره تصویر	گونه	دسته	شماره تصویر	گونه	دسته
۱	۷	خیلی زیاد	۱۲	۳	متوسط
۲	۶	خیلی زیاد	۱۳	۱	کم
۳	۲	متوسط	۱۴	۲	متوسط
۴	۲	متوسط	۱۵	۶	خیلی زیاد
۵	۴	زیاد	۱۶	۵	زیاد
۶	۵	زیاد	۱۷	۵	زیاد
۷	۵	زیاد	۱۸	۳	متوسط
۸	۳	متوسط	۱۹	۵	زیاد
۹	۶	خیلی زیاد	۲۰	۵	زیاد
۱۰	۱	کم	۲۱	۲	متوسط
۱۱	۲	متوسط	۲۲	۳	متوسط

نمودار ۲. نمودار گونه. مأخذ: نگارنده

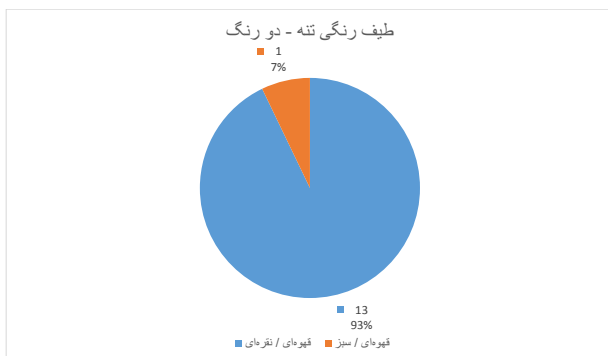
جدول ۲۵. جدول رنگ تنه. مأخذ: نگارنده.

رنگ تنه					
شماره تصویر	رنگ	سرد / گرم	شماره تصویر	رنگ	سرد / گرم
۱	قهوهای	گرم	۱۲	قهوهای	گرم
۲	قهوهای / نقره‌ای	گرم / سرد	۱۳	قهوهای	گرم
۳	قهوهای / نقره‌ای	گرم / سرد	۱۴	نقره‌ای	سرد
۴	قهوهای	گرم	۱۵	قهوهای	گرم
۵	قهوهای	گرم	۱۶	قهوهای	گرم
۶	قهوهای	گرم	۱۷	قهوهای / نقره‌ای	گرم / سرد
۷	قهوهای / نقره‌ای	گرم / سرد	۱۸	قهوهای / نقره‌ای	گرم / سرد
۸	قهوهای	گرم	۱۹	قهوهای / نقره‌ای	گرم / سرد
۹	قهوهای / سبز	گرم / گرم	۲۰	قهوهای / نقره‌ای	گرم / سرد
۱۰	قهوهای	گرم	۲۱	قهوهای	گرم
۱۱	قهوهای	گرم	۲۲	قهوهای	گرم

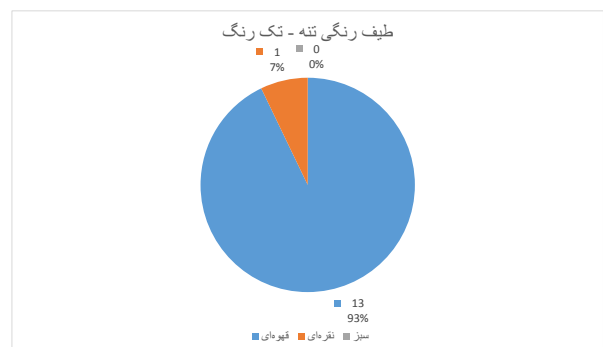

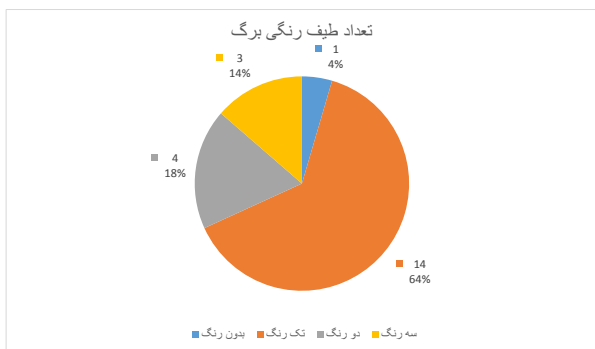
نمودار ۳. نمودار رنگ تنه (طیف رنگی). مأخذ: نگارنده

نمودار ۵. نمودار رنگ تنه (طیف رنگی، دو رنگ). مأخذ: نگارنده.

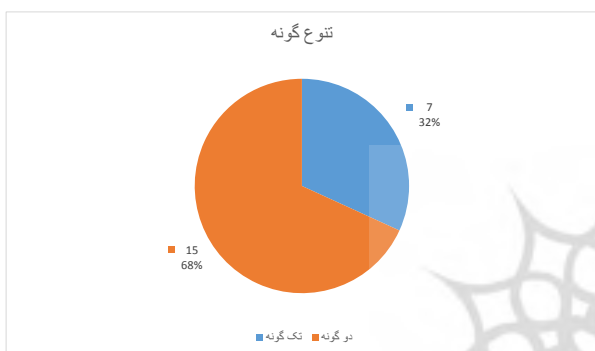

نمودار ۴. نمودار رنگ تنه (طیف رنگی، تک رنگ). مأخذ: نگارنده.

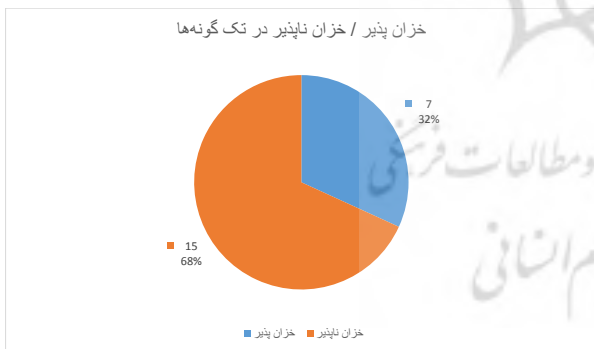

نمودار ۶ نمودار تعداد طیف رنگی برگ. مأخذ: نگارنده.

نمودار ۷. نمودار تنوع گونه. مأخذ: نگارنده.

نمودار ۸. نمودار تنوع گونه (خزان پذیر یا خزان ناپذیر در تک گونه‌ها). مأخذ: نگارنده.

مساحت					
شماره تصویر	درصد مساحت	دسته	شماره تصویر	درصد مساحت	دسته
۱	۱/۳	متوسط	۱۲	۱/۲	متوسط
۲	۱/۳	متوسط	۱۳	۱/۸	کم
۳	۱/۹	کم	۱۴	۱/۳	متوسط
۴	۱/۹	کم	۱۵	۱/۳	متوسط
۵	۱/۳	متوسط	۱۶	۱/۹	کم
۶	۱/۱۲	کم	۱۷	۲/۳	متوسط
۷	۱/۳	متوسط	۱۸	۲/۳	زیاد
۸	۱/۳	متوسط	۱۹	۲/۳	زیاد
۹	۱/۳	متوسط	۲۰	۱/۳	متوسط
۱۰	---	کم	۲۱	۱/۶	کم
۱۱	۱/۳	متوسط	۲۲	۱/۴	کم

• رنگ برگ
در این دسته، تصاویر بر اساس رنگ تنه گیاهان دسته بندی شده‌اند و نتایج زیر حاصل شده است. نکته دیگر این است که در کل سه رنگ در این دسته استفاده شده است که شامل سبز و صورتی از طیف‌های گرم و سفید است.

جدول ۲۶. جدول رنگ برگ. مأخذ: نگارنده.

رنگ برگ					
شماره تصویر	رنگ	سرد / گرم	شماره تصویر	رنگ	سرد / گرم
۱	سبز / سفید / صورتی		۱۲	سبز	
۲	سبز / سفید / صورتی		۱۳	سبز	
۳	سبز / سفید		۱۴	سبز	
۴	سبز		۱۵	سبز	
۵	سبز		۱۶	سبز	
۶	سبز		۱۷	سبز / سفید	
۷	سبز / سفید / صورتی		۱۸	سبز	
۸	سبز		۱۹	سبز / سفید	
۹	سبز		۲۰	سبز	
۱۰	---		۲۱	سبز / سفید	
۱۱	سبز		۲۲	سبز	

• گونه

جدول ۲۷. جدول گونه (خزان پذیر یا خزان ناپذیر). مأخذ: نگارنده.

گونه					
شماره تصویر	گونه	شماره تصویر	گونه	شماره تصویر	گونه
۱	خزان پذیر / خزان ناپذیر	۱۲	خزان پذیر / خزان ناپذیر	۱۲	خزان پذیر / خزان ناپذیر
۲	خزان پذیر / خزان ناپذیر	۱۳	خزان پذیر / خزان ناپذیر	۱۳	خزان پذیر / خزان ناپذیر
۳	خزان پذیر	۱۴	خزان پذیر / خزان ناپذیر	۱۴	خزان پذیر / خزان ناپذیر
۴	خزان ناپذیر	۱۵	خزان پذیر / خزان ناپذیر	۱۵	خزان پذیر / خزان ناپذیر
۵	خزان پذیر / خزان ناپذیر	۱۶	خزان پذیر / خزان ناپذیر	۱۶	خزان پذیر / خزان ناپذیر
۶	خزان پذیر / خزان ناپذیر	۱۷	خزان پذیر / خزان ناپذیر	۱۷	خزان پذیر / خزان ناپذیر
۷	خزان پذیر / خزان ناپذیر	۱۸	خزان پذیر / خزان ناپذیر	۱۸	خزان پذیر / خزان ناپذیر
۸	خزان پذیر / خزان ناپذیر	۱۹	خزان پذیر / خزان ناپذیر	۱۹	خزان پذیر / خزان ناپذیر
۹	خزان پذیر / خزان ناپذیر	۲۰	خزان پذیر / خزان ناپذیر	۲۰	خزان پذیر / خزان ناپذیر
۱۰	خزان پذیر	۲۱	خزان پذیر	۲۱	خزان پذیر
۱۱	خزان ناپذیر	۲۲	خزان ناپذیر	۲۲	خزان ناپذیر

• مساحت

در این قسمت تقسیم بندی‌ها بر اساس درصد مساحت در بازه‌های ۲۵٪ انجام شده است.

کم: ۲۵٪

متوسط: ۵۰٪

زیاد: ۷۵٪

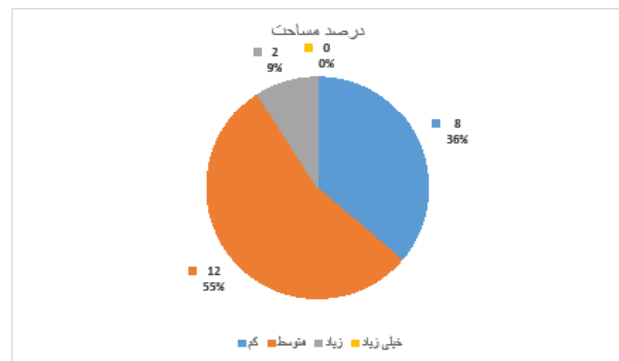
خیلی زیاد: ۱۰۰٪

جدول ۲۸. مساحت. مأخذ: نگارنده.

بایسنقری، کم درخت هستند. شاید دلیل آن، این است که اصل موضوع این مینیاتورها، انسان‌ها هستند و گیاهان در درجه دوم اهمیت قرار دارند. ولی با این حال در هیچ کدام از تصاویر، گیاه حذف نشده است.

به نظر می‌رسد که تعداد کم گیاهان و گونه‌های آنها و تنوع کم رنگ از شاخص‌های زیبایی‌شناسی در این مجموعه است. در واقع هنرمند، کم و گزیده کار کرده و دلیل آن هم این موضوع است که کار مینیاتور تصویرسازی شعر است؛ انسان‌ها و ماجرای آنها مهم اند که معمولاً نقطه عطف آن در مینیاتور کشیده می‌شود. بدیهی است که در مینیاتور انسان اصل است و بقیه عناصر فرع، اما طبیعت به دلیل اعتقادات و باورهای طبیعت‌گرا حضور پررنگی دارد. گیاه سرو با تکرار و تنوع زیاد در مینیاتور ایرانی آمده است حال علت اینکه در مینیاتور هرات کمتر است به دلیل تناسب با موضوع بوده؛ در موضوعاتی که شخصیت انسان‌ها زیاد آمده، طبیعت کمتر است، در مواردی که باغ و صحنه بزم است، گیاهان بیشترند.

عمده رنگ‌های به کار رفته در تصاویر، رنگ گرم است که عمدتاً قهوه‌ای برای تنه و سبز برای برگ به کار رفته است. این گونه رنگ‌گذاری گیاهان، با توجه به توانایی هنرمند نقاش برای خلق رنگ‌های دیگر، نشانه‌ای از باورهای ذهنی اوست. باورهایی که می‌توان گفت ریشه در گذشته و عقاید حال او داشته است. همان طور که آشکار است، گیاهان اهمیت زیادی در فرهنگ ایرانیان دارند. گیاهانی که جایگاه خاص پیدا کرده‌اند و با همان مفاهیم در تاریخ این سرزمین ماندگار شده‌اند. با توجه به اسناد موجود و گونه گیاهان موجود در تصاویر، به نظر می‌رسد که گیاه پر تکرار در این مینیاتورها، گیاه سرو است که جایگاه ویژه‌ای در فرهنگ ایرانیان دارد.

نمودار ۹. درصد مساحت اشغال. مأخذ: نگارنده.

جمع‌بندی

حال باید دید که ارتباط‌های موجود در مینیاتورهای شاهنامه بایسنقری، چه نتیجه‌ای را حاصل می‌کند. پی بردن به این گونه روابط، علاوه بر کشف روابط جدید، راهی برای بررسی‌های بیشتر در آینده باز می‌کند. با توجه به کلیه نمودارهای ترسیم شده، جدول ۲۹ حاصل می‌شود.

همانطور که مشاهده می‌شود، فراوانی گیاهان در مینیاتورهای بحث شده، کم است. در واقع تعداد گیاهان موجود در بیشتر تصاویر در دسته کم تعداد قرار گرفته‌اند. همچنین تنوع گیاهان نیز زیاد نیست بلکه در دسته متوسط واقع شده‌اند. به نظر می‌رسد که تا حدودی کیفیت بر کمیت ترجیح داده شده است.

گذاره فوق در مورد مساحت اشغال شده در اغلب تصاویر نیز صادق است. این گذاره تأکیدی است بر اینکه اولویت در این تصاویر با تصاویر افراد است تا گیاهان. البته در اغلب تصاویر گیاه وجود دارد و حذف نشده است. به قولی، عمده مینیاتورهای شاهنامه

جدول ۲۹. جمع‌بندی. مأخذ: نگارنده.

عنوان	بیشینه	از ۲۲
فراوانی	کم	۱۲
گونه	متوسط	۹
مساحت	متوسط	۱۲
رنگ تنه	تک رنگ	۱۴
رنگ برگ	تک رنگ	۱۴
گونه	خزان ناپذیر	---

نتیجه‌گیری

داد، ولی نمی‌توان تا انتها درک و احساس کرد. با انتشار مینیاتور در کتاب یا آلبوم، تشعشعات قدسی یا رایحه اسرارآمیز آن، از بین رفت. آن را می‌توان با شمایی مقایسه کرد که از کلیسا به دیوار موزه انتقال یافته است. این تغییر بافت، روش درک و دریافت این هنر را کاملاً تغییر می‌دهد. در ضمن، اگر شمایل همیشه برای کسانی که به کلیسا می‌رفتند، در دسترس بود، نقاشی مینیاتور هنری بود که برای یک مخاطب، به تصویر کشیده می‌شد. این مخاطب یگانه و مهم، بدون شک، خود را قهرمان اصلی تصویر، انسان کامل، شیخ و غیره احساس می‌کرد که طبیعتاً مخاطب و بیننده امروزی چنین احساسی ندارد.

نکته آخر اینکه، همه آن رابطه‌های تمثیلی، نمادین و غیره در مینیاتور که خود را، حتی برای صاحب‌نظر نقاشی مینیاتور، با مقداری معما عرضه می‌کند که برای گشودن آن‌ها به تخصص نیاز است، برای مخاطب وقت کاملاً مفهوم و به زبانی طبیعی بود که نیازی به کشف رمز نداشت. همه این موارد و بسیاری نکات دیگر، آن نیمه پنهان را می‌سازند که دیگر هیچ‌وقت قابل بازسازی نیست و این غم‌انگیز است، هر چند کاملاً طبیعی است. اما از دست رفتن نیمه پنهان، تا حدی با این مسئله جبران می‌شود که مخاطب امروزی امکان آن را دارد تا مینیاتور را از جانی ببیند که جذابیت کاملاً ویژه و تکرار نشدنی مینیاتور کتاب در آن دوران را احساس کند.

به نظر می‌رسد با استفاده از بعضی شیوه‌های مخصوص پژوهش مینیاتور، می‌توان آثار مشابه مکتب‌های دیگر نقاشی را بررسی کرد و تصویر کاملی از پیشرفت نقاشی مینیاتور در ایران به دست داد. حالا دیگر روشن است که عناصر روش‌های خلاقانه نقاشان مینیاتور ایران، جهانی شده و در مینیاتور مکاتب دیگر به چشم می‌خورد (نظری، ۱۳۹۰).

با توجه به جمیع جهات، به نظر می‌رسد که گیاهی با تکرار و تنوع کم، با رنگ تنه قهوه‌ای و برگ سبز، همان سرو مقدس ایرانی است که در مینیاتور هم جایگاه ویژه‌ای پیدا کرده است.

در این پژوهش، تلاش شد راه بازگشت به گذشته مشخص شود تا بلکه بعدها بتوان با وصل کردن نقاط متعدد آن به یکدیگر، شناخت بهتری نسبت به گذشته به دست آورد و راهی برای آیندگان گشود. نقاشی‌ها مدارک فرهنگی موجودند که مینیاتور یکی از آن‌ها تلقی می‌شود. "نقاشی" مینیاتور کمک می‌کند تا شخصیت فرهنگ که در زمان و مکان خاصی بی‌تحرك مانده، شناخته شود. شناخت شخصیت‌ها امکان می‌دهد تا مسیر و نقاط پایان آن، که شخصیت‌ها بر مبنای آن حرکت می‌کنند، ترسیم شود. بازسازی مسیر فرهنگ، امکان پیشنهاد برای آینده را فراهم می‌کند، که بر اساس آن‌ها می‌توان نقاشی‌های دیگری را کشید. به عبارت دیگر، از نقاشی مینیاتور به مثابه "کلید" یا الگویی کوچک استفاده می‌شود که به وسیله آن می‌توان بعضی ساز و کارهای فرهنگ را بازسازی کرد، ساز و کارهایی که در آینده می‌توان به هنگام تجزیه و تحلیل جلوه‌های این فرهنگ، از آن‌ها استفاده کرد. به این ترتیب، دو تجربه صورت پذیرفته است. تجربه اول، بازسازی روابط با نقاشی است و تجربه دوم، کشف نقاشی‌های جدید با بازسازی روابط آنها. اما لازم به یادآوری است که این کار خطرهایی نیز به دنبال خود دارد. با استفاده از شباهت‌های ابراز شده می‌توان گفت پژوهشگر معاصر، در صورت روانه کردن مسیر به مسیری که در واقعیت وجود ندارد، امکان ایجاد هر نقاشی‌ای را که برایش لازم است، خواهد داشت. این امر در بعضی مفاهیم تقریباً اجتناب‌ناپذیر است، و کیفیت پژوهش در اصل بستگی به این دارد که خطوط واقعی و مصنوعی در آن چه نسبتی با هم دارند.

اکنون دیگر معلوم است که نقاشی مینیاتور هنری پیچیده است و از لحاظ کیفیت با هنر معاصر تفاوت دارد، برای همین، هر تصحیحی فقط می‌تواند آن را پیچیده کند، و به هیچ وجه در جهت ساده کردن آن چه در این پژوهش به دست آمده گامی برنخواهد داشت.

در اینجا لازم است به این نکته توجه داشت که فاصله بین دانشمندان معاصر و مخاطبان وقت، واقعا موجود است، برای همین بسیاری از عناصر هنر مورد مطالعه را می‌توان فقط شرح

فهرست منابع

- جوادی، شهره. (۱۳۹۵). مصاحبه نگارنده با دکتر شهره جوادی. تهران.
- شریف زاده، عبدالمجید. (۱۳۹۳). دنگاره تحلیل دو مجلس نگارگری از شاهنامه کتابخانه و موزه ملی ملک و کاخ موزه گلستان. تهران: انتشارات پازینه. چاپ اول.
- نظری، ماییس. (۱۳۹۰). جهان دوگانه مینیاتور تفسیر کاربردی نقاشی دوره صفوی. ترجمه: عباس علی عزتی، تهران: متن.

